

تفاسیر عرفانی

بررسی و نقد

محمدعلی اسدی نسب

www.ketab.ir

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
انتشارات

تفسیر عرفانی

بررسی و نقد

محمدعلی اسدی نسب

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ دوم: ۱۴۰۲

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

طراح جلد: رویانگاران

چاپ و صحافی: آرزوی دیدار

سرشناسه: اسدی نسب، محمدعلی، ۱۳۴۲.

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر عرفانی / محمدعلی اسدی نسب.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۵۹۰ص.

شابک: ۲- ۵۸۰- ۱۰۸- ۶۰۰- ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: تفسیر عرفانی - تاریخ و نقد

موضوع: Qur'an - Mystical hermeneutics - History and criticism

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: BP ۱۰۰

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۸

شماره کتابشناسی ملی: ۹۳۹۹۷۴۶

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۲۴۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۲۷	پیشگفتار.....
۳۱	مقدمه.....
۳۱	۱. تبیین موضوع.....
۳۲	۲. اهمیت و ضرورت.....
۳۴	۳. پیشینه.....
۳۵	۴. پرسش‌های اصلی و فرعی.....
۳۶	۵. فرضیه تحقیق و فرضیه رقیب.....
۳۷	۶. روش.....
۳۷	۷. نوآوری.....
۳۷	۸. ساختار.....
۳۹	بخش اول: مفهوم‌شناسی و کلیات.....
۴۳	فصل اول: مفهوم‌شناسی.....
۴۳	۱. تفسیر.....
۴۴	۲. بطن.....
۴۶	۳. تأویل.....
۴۸	۳-۱. شواهد قرآنی.....
۴۸	۳-۲. شواهد روایی.....
۵۰	۳-۳. تحلیل مهم‌ترین تعاریف از تأویل.....

۴. عرفان ۵۱
۵. تفسیر عرفانی ۵۴
۶. مبانی تفسیر عرفانی ۵۹
۷. رویکردهای تفاسیر عرفانی ۶۰

۷-۱. رویکرد جامع ۶۰

۷-۲. فلسفی ۶۰

۷-۳. نقلی ۶۱

۸. روش ۶۱

۹. اسلوب ۶۳

۱۰. مصادر ۶۴

فصل دوم: کلیات ۶۵

۱. قلمرو و ساختار تفسیر عرفانی ۶۵

۲. ممیزات تفسیر عرفانی ۶۸

۳. تفاوت تفسیر عرفانی با تفسیر فلسفی و اخلاقی ۷۱

۳-۱. تفاوت تفسیر فلسفی و تفسیر عرفان نظری ۷۱

۳-۲. تفاوت تفسیر عرفان عملی و تفسیر اخلاقی ۷۱

۴. جریان‌شناسی تفسیر عرفانی ۷۲

۴-۱. دوره اول: نقل سینه‌به‌سینه روایات تفسیر عرفانی امام صادق علیه السلام ۷۴

۴-۲. دوره دوم: ظهور برداشت‌های تفسیر باطنیه از قرآن (اسماعیلیه) ۷۴

۴-۳. دوره سوم: نگارش تفاسیر عرفانی ۷۶

۴-۴. دوره چهارم: ظهور تفسیر عرفان سلوکی کامل ۷۷

۴-۵. دوره پنجم: ظهور برداشت‌های فلسفی- عرفانی از قرآن (اخوان‌الصفاء) ۷۷

۴-۵-۱. مبانی و اصول تفسیری اخوان‌الصفاء ۷۸

۴-۵-۲. برخی تأویلات اخوان‌الصفاء ۷۹

۴-۶. دوره ششم: ظهور تفاسیر عرفان سلوکی جامع ۸۰

۴-۷. دوره هفتم: جریان حکمت اشراقی در برداشت‌های تفسیر ۸۰

- تأویل در حکمت اشراق ۸۱
- ۴-۸. دوره هشتم: ظهور تفاسیر عرفان نظری محض بر اساس وحدت وجود ۸۵
- ۴-۹. دوره نهم: ظهور تفسیر عرفانی نظری جامع شیعی ۸۶
- ۴-۱۰. دوره دهم: تفاسیر عرفانی کامل و جامع ۸۷
- ۴-۱۰-۱. عقلانی بودن ۸۷
- ۴-۱۰-۲. تأویلات با تناسب بیشتری با ظواهر ۸۸
- ۴-۱۱. تمه: جریان تفسیر عرفانی روشنفکری ۸۹
- ۴-۱۱-۱. ابوزید ۹۱
- ۴-۱۱-۲. ملکیان ۹۲
- ۴-۱۱-۳. عبدالکریم سروش ۹۴
- ۴-۱۱-۴. پروش فرزند ۹۵
- جمع بندی و نتیجه گیری بخش اول ۹۹
- بخش دوم: بررسی مهم ترین تفاسیر عرفانی موجود ۱۰۱
- فصل اول: تفاسیر عرفانی سلوکی غیر محض ۱۰۷
۱. تفسیر تستری ۱۰۷
- ۱-۱. زندگی نامه علمی- عرفانی مؤلف ۱۰۷
- ۱-۲. معرفی تفسیر ۱۰۹
- ۱-۳. مبانی تفسیری تستری ۱۱۲
- ۱-۳-۱. بی انتهای معارف قرآنی ۱۱۲
- ۱-۳-۲. ظرفیت فهم قرآن وابسته به خواست الهی ۱۱۲
- ۱-۳-۳. نزول دفعی قرآن بر قلب و روح پیامبر ﷺ در شب قدر ۱۱۲
- ۱-۳-۴. نقد و بررسی ۱۱۲
- ۱-۴. رویکرد تفسیر ۱۱۳
- ۱-۵. روش تفسیری ۱۱۵
- ۱-۵-۱. روش فیضی و نظری ۱۱۵
- ۱-۵-۲. میزان بهره مندی از منابع چهارگانه تفسیر ۱۱۶

- ۱۱۷..... ۳-۵-۱. تفسیر ظاهری
- ۱۱۹..... ۴-۵-۱. تأویلات
- ۱۱۹..... ۱-۴-۵-۱. تفسیر ظاهری و باطنی
- ۱۱۹..... ۲-۴-۵-۱. تأویلات مطلوب
- ۱۲۰..... ۳-۴-۵-۱. تأویلات غیرمطلوب
- ۱۲۲..... ۶-۱. اسلوب
- ۱۲۳..... ۷-۱. مصادر
- ۱۲۴..... ۲. تفسیر کشف الاسرار و عدةالابرار
- ۱۲۴..... ۱-۲. زندگینامه علمی- عرفانی مؤلف
- ۱۲۵..... ۲-۲. معرفی تفسیر
- ۱۲۷..... ۱-۲-۲. زبان ادبی فاخر و استوار
- ۱۲۷..... ۲-۲-۲. زبان موعظه و پند
- ۱۲۸..... ۳-۲-۲. شرحی بر تفسیر خواجه عبدالله انصاری
- ۱۲۸..... ۳-۲. میانی
- ۱۲۸..... ۱-۳-۲. مطابقت شریعت، طریقت و حقیقت و تلازم آنها با یکدیگر
- ۱۲۹..... ۲-۳-۲. تأویل، یعنی بیان یکی از احتمالات یا شواهد قرآنی و روایی
- ۱۳۰..... ۳-۳-۲. ارتباط بین «بسم الله الرحمن الرحیم» هر سوره با محتوای آن سوره ..
- ۱۳۱..... ۴-۳-۲. ظاهرگرایی و حدیث‌محوری
- ۱۳۱..... ۴-۲. رویکرد تفسیری
- ۱۳۲..... ۵-۲. روش
- ۱۳۲..... ۱-۵-۲. روش فیضی و نظری
- ۱۳۳..... ۲-۵-۲. میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر
- ۱۳۶..... ۳-۵-۲. تفسیر ظاهری
- ۱۳۷..... ۴-۵-۲. تأویلات
- ۱۳۷..... ۱-۴-۵-۲. تفسیر ظاهری و باطنی
- ۱۳۷..... ۲-۴-۵-۲. تأویلات مطلوب

- ۱۳۸..... ۳-۴-۵. تأویلات غیرمطلوب
- ۱۴۱..... ۲-۶. اسلوب
- ۱۴۱..... نوبت اول
- ۱۴۳..... ۲-۷. مصادر
- ۱۴۵..... فصل دوم: تفاسیر عرفانی سلوکی محض
- ۱۴۵..... ۱. حقایق التفسیر
- ۱۴۵..... ۱-۱. زندگینامه علمی- عرفانی مؤلف
- ۱۴۶..... ۱-۲. معرفی تفسیر
- ۱۴۹..... ۱-۳. میانی
- ۱۴۹..... ۱-۳-۱. حجت ظاهر و باطن
- ۱۵۰..... ۱-۳-۲. مراحل چهارگانه فهم قرآن
- ۱۵۰..... ۱-۳-۳. جبرگرایی در تفسیر آیات
- ۱۵۱..... ۱-۳-۴. نقد و بررسی
- ۱۵۱..... ۱-۴. رویکرد تفسیر
- ۱۵۱..... ۱-۵. روش تفسیری
- ۱۵۱..... ۱-۵-۱. روش فیضی و نظری
- ۱۵۲..... ۱-۵-۲. میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر
- ۱۵۳..... ۱-۵-۳. تفسیر ظاهری
- ۱۵۴..... ۱-۵-۴. تأویلات
- ۱۵۴..... ۱-۵-۴-۱. تأویل مطلوب
- ۱۵۶..... ۱-۵-۴-۲. تأویلات غیرمطلوب
- ۱۵۷..... ۱-۵-۴-۳. تأویلات مخالف با ظاهر آیات
- ۱۵۸..... ۱-۶. اسلوب
- ۱۵۸..... ۱-۷. مصادر
- ۱۵۹..... ارزیابی روایات منقول از امام جعفر صادق علیه السلام در این تفسیر
- ۱۶۴..... ۲. تفسیر لطائف الاشارات قشیری

- ۱۶۴..... ۲-۱. زندگینامه علمی - عرفانی مؤلف
- ۱۶۵..... ۲-۲. معرفی تفسیر
- ۱۶۷..... ۲-۳. مبانی تفسیر
- ۱۶۷..... ۲-۳-۱. همراهی شریعت و حقیقت
- ۱۶۸..... ۲-۳-۲. وجود علوم صوفیه در قرآن
- ۱۶۸..... ۲-۳-۳. تعلیل ناپذیری امور دینی
- ۱۶۹..... ۲-۳-۴. ارتباط معنایی بسم الله هر سوره با محتوای سوره
- ۱۷۰..... ۲-۳-۵. نقد و بررسی
- ۱۷۱..... ۲-۴. رویکرد
- ۱۷۱..... ۲-۵. روش
- ۱۷۱..... ۲-۵-۱. روش فیضی و نظری
- ۱۷۲..... ۲-۵-۲. میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر
- ۱۷۵..... ۲-۵-۳. تفسیر ظاهری
- ۱۷۶..... ۲-۵-۴. تأویلات
- ۱۷۶..... ۲-۵-۴-۱. تفسیر ظاهری و باطنی
- ۱۷۸..... ۲-۵-۴-۲. تأویل مطلوب
- ۱۷۹..... ۲-۵-۴-۳. تأویلات نامطلوب
- ۱۸۱..... ۲-۶. اسلوب
- ۱۸۲..... ۲-۷. مصادر تفسیر
- ۱۸۳..... ۳. عرائس البیان فی حقائق القرآن
- ۱۸۳..... ۳-۱. زندگینامه علمی - عرفانی مؤلف
- ۱۸۳..... ۳-۲. معرفی تفسیر
- ۱۸۵..... ۳-۳. مبانی
- ۱۸۵..... ۳-۳-۱. وجود علم احوال و مقامات و عرفان به نحو اشاره در کتاب و سنت
- ۱۸۶..... ۳-۳-۲. حقیقت قرآن، فنای از دارین و فنای در خدا
- ۱۸۶..... ۳-۳-۳. وحدت وجود

۱۸۷.....	۳-۳-۴. عشق، آغاز و غایت انسان.....
۱۸۸.....	۳-۳-۵. نقد و بررسی.....
۱۸۹.....	۳-۳. رویکرد.....
۱۹۱.....	نقد و بررسی.....
۱۹۲.....	۳-۵. روش.....
۱۹۲.....	۳-۵-۱. روش فیضی و نظری.....
۱۹۳.....	۳-۵-۲. میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر.....
۱۹۵.....	۳-۵-۳. تفسیر ظاهری.....
۱۹۶.....	۳-۵-۴. تأویلات.....
۱۹۶.....	۳-۵-۴-۱. تأویلات مطلوب.....
۱۹۷.....	۳-۵-۴-۲. تأویلات غیرمطلوب.....
۲۰۰.....	۳-۶. اسلوب.....
۲۰۱.....	۳-۷. مصادر.....
۲۰۳.....	فصل سوم: تفاسیر عرفانی نظری محض
۲۰۳.....	۱. تفسیر رحمة من الرحمن ابن عربی.....
۲۰۳.....	۱-۱. زندگی‌نامه علمی- عرفانی مؤلف.....
۲۰۶.....	۱-۲. معرفی تفسیر.....
۲۰۸.....	۱-۳. مبانی.....
۲۰۸.....	۱-۳-۱. جامعیت قرآن.....
۲۰۸.....	۱-۳-۲. معناداری حروف قرآنی.....
۲۰۸.....	۱-۳-۳. نسبت مجاز در قرآن.....
۲۰۹.....	۱-۳-۴. اعتبار تعدد معانی آیات به اندازه تعدد فهم‌ها.....
۲۰۹.....	۱-۳-۵. استمرار نزول قرآن بر قاری واقعی.....
۲۰۹.....	۱-۳-۶. گفته عارفان به منزله تفسیر حقیقی قرآن.....
۲۱۰.....	۱-۳-۷. جبرگرایی.....
۲۱۰.....	۱-۳-۸. نفی ظاهرگرایی و باطن‌گرایی محض.....

- ۲۱۱..... ۱-۳-۹. وحدت وجود.....
- ۲۱۲..... ۱-۳-۱۰. نقد و بررسی.....
- ۲۱۱-۳-۱۱. تتمه: شش توجیه مبنایی در تأویلات خلاف ظاهر ابن عربی و تحلیل آنها.....
- ۲۱۴..... نقل کلام ابن عربی.....
- ۲۱۶..... ۱-۳-۱۱-۱. توجیه اول: تطبیق بر اولیای الهی در سیر نزول.....
- ۲۱۸..... تحلیل توجیه فوق.....
- ۲۱۹-۲..... ۱-۳-۱۱-۲. توجیه دوم: نظیر تطبیق بر عارف سالک در سیر صعود.....
- ۲۲۰..... شرح کلام شهید مصطفی خمینی.....
- ۲۱۱-۳-۱۱-۳. توجیه سوم: مقتضای جامعیت صفات در عارف عاشق نیک‌بین.....
- ۲۲۳..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۲۶..... ۱-۳-۱۱-۴. توجیه چهارم: بیان استقراض گونه و نه تفسیر یا تأویل.....
- ۲۲۸..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۲۹..... ۱-۳-۱۱-۵. توجیه پنجم: نظریه تداعی معانی.....
- ۲۲۹..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۳۰..... ۱-۳-۱۱-۶. توجیه ششم: وضع الفاظ برای روح معانی.....
- ۲۳۱..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۳۲..... جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
- ۲۳۳..... ۱-۴. رویکرد تفسیر.....
- ۲۳۳..... ۱-۵. روش.....
- ۲۳۳..... ۱-۵-۱. روش فیضی و نظری.....
- ۲۳۵..... ۱-۵-۲. میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر.....
- ۲۳۶..... ۱-۵-۳. تفسیر ظاهری.....
- ۲۳۷..... ۱-۵-۴. تأویلات.....
- ۲۳۷..... ۱-۵-۴-۱. تفسیر ظاهری و باطنی.....

- ۲۳۷..... ۲-۴-۵-۱. تأویلات مطلوب
- ۲۳۸..... ۲-۴-۵-۱. تأویلات غیرمطلوب
- ۲۳۸..... ۱-۶. اسلوب
- ۲۳۹..... ۱-۷. مصادر تفسیر
- ۲۴۰..... ۲. تفسیر القرآن الکریم عبدالرزاق کاشانی (منسوب به ابن عربی)
- ۲۴۰..... ۲-۱. زندگینامه علمی - عرفانی مؤلف
- ۲۴۲..... ۲-۲. معرفی تفسیر
- ۲۴۵..... ۲-۳. مبانی
- ۲۴۶..... ۲-۴. رویکرد
- ۲۴۶..... ۲-۵. روش
- ۲۴۶..... ۲-۵-۱. روش های نظری و فیضی
- ۲۴۸..... ۲-۵-۲. میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر
- ۲۵۰..... ۲-۵-۳. تفسیر ظاهری
- ۲۵۰..... ۲-۵-۴. تأویلات
- ۲۵۰..... ۲-۴-۵-۲. تأویل مطلوب
- ۲۵۳..... ۲-۴-۵-۲. تأویلات غیرمطلوب
- ۲۶۱..... ۲-۶. اسلوب
- ۲۶۲..... ۲-۷. مصادر
- ۲۶۳..... فصل چهارم: تفاسیر عرفانی نظری غیرمحض
- ۲۶۳..... ۱. تفسیر المحيط الاعظم والبحر الخضم
- ۲۶۳..... ۱-۱. زندگینامه علمی - عرفانی مؤلف
- ۲۶۶..... ۱-۲. معرفی تفسیر
- ۲۶۹..... ۱-۳. مبانی
- ۲۷۰..... ۱-۳-۱. تطابق کتاب تدوین با کتاب تکوین
- ۲۷۶..... ۱-۳-۲. رابطه شریعت، طریقت و حقیقت
- ۲۷۷..... ۱-۳-۳. نقد و بررسی

- ۲۷۸..... ۱-۴. رویکرد تفسیری
- ۲۷۸..... ۱-۵. روش
- ۲۸۰..... ۱-۵-۱. روش فیضی و نظری
- ۲۸۱..... ۱-۵-۲. میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر
- ۲۸۴..... ۱-۵-۳. تفسیر ظاهری
- ۲۸۴..... ۱-۵-۴. تاویلات
- ۲۸۴..... ۱-۵-۴-۱. تاویلات مطلوب
- ۲۸۵..... ۱-۵-۴-۲. تاویلات غیرمطلوب
- ۲۸۶..... ۱-۶. اسلوب
- ۲۸۸..... ۱-۷. مصادر تفسیر
- ۲۸۸..... ۲. تفسیر القرآن الکریم ملاصدرا
- ۲۸۸..... ۲-۲. زندگنامه علمی- عرفانی مؤلف
- ۲۸۸..... ۲-۱-۱. دوره تحصیل
- ۲۸۹..... ۲-۱-۲. دوره خروج از شیراز و سکونت در کهک
- ۲۸۹..... ۲-۱-۳. دوره بازگشت به شیراز و مرجعیت علوم عقلی
- ۲۹۰..... ۲-۲. معرفی تفسیر
- ۲۹۱..... ۲-۳. مبانی
- ۲۹۱..... ۲-۳-۱. مبانی قرآن شناخت
- ۲۹۱..... ۲-۳-۱-۱. تفاوت میان کلام الهی و کتاب الهی
- ۲۹۲..... ۲-۳-۱-۲. قابل فهم بودن همه آیات در عین بی‌انتهایی معانی آن
- ۲۹۳..... ۲-۳-۱-۳. ضرورت حفظ ظواهر در عین کشف حقایق
- ۲۹۳..... ۲-۳-۱-۴. مراتب فهم قرآن
- ۲۹۴..... ۲-۳-۱-۵. عارف ربانی مصون از آفت تفسیر به رأی
- ۲۹۴..... ۲-۳-۱-۶. ضرورت رعایت ظواهر قرآنی
- ۲۹۵..... ۲-۳-۱-۷. تطبیق قرآن بر عوالم ثلاثه
- ۲۹۵..... ۲-۳-۱-۸. وضع الفاظ برای روح معنا

۲۹۶ مبانی عرفانی ۲-۳-۲
۲۹۶ ضرورت جمع بین مکاتب مختلف فکری ۲-۳-۲-۱
۲۹۶ وجود مراتب در شناخت حقیقت مطلق ۲-۳-۲-۲
۲۹۶ اصالت و وحدت وجود ۲-۳-۲-۳
۲۹۶ توحید خاصی ۲-۳-۲-۴
۲۹۷ حرکت جوهری ۲-۳-۲-۵
۲۹۷ قوس صعود و نزول مقام انسان ۲-۳-۲-۶
۲۹۷ تطابق عالم صورت و معنی ۲-۳-۲-۷
۲۹۸ جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس ۲-۳-۲-۸
۲۹۸ حشر برخی انسان‌ها با بدن غیرمادی ۲-۳-۲-۹
۲۹۸ نقل ۲-۳-۲-۱۰
۳۰۰ رویکرد تفسیر ۲-۴
۳۰۰ روش ۲-۵
۳۰۱ روش فیضی و نظری ۲-۵-۱
۳۰۲ میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر ۲-۵-۲
۳۰۶ تفسیر ظاهری ۲-۵-۳
۳۰۶ تأویل ۲-۵-۴
۳۰۶ تفسیر ظاهری و باطنی ۲-۵-۴-۱
۳۰۷ تأویل مطلوب ۲-۵-۴-۲
۳۰۸ تأویلات غیرمطلوب ۲-۵-۴-۳
۳۰۹ اسلوب ۲-۶
۳۱۰ مصادر ۲-۷
۳۱۰ تفسیر بیان السعادة فی مقامات العبادة ۳
۳۱۰ زندگی‌نامه علمی - عرفانی مؤلف ۳-۱
۳۱۱ معرفی تفسیر ۳-۲
۳۱۳ مبانی ۳-۳

- ۳۱۳..... تأویل دارای سه معنا..... ۳-۳-۱
- ۳۱۴..... انحصار علم به تأویل در اهل بیت..... ۳-۳-۲
- ۳۱۵..... متشابه امر زوال‌پذیر و محکم غیرقابل زوال..... ۳-۳-۳
- ۳۱۵..... نگاه خاص به تحریف..... ۳-۳-۴
- ۳۱۶..... پذیرش حداکثری روایات..... ۳-۳-۵
- ۳۱۶..... نقد و بررسی..... ۳-۳-۶
- ۳۱۷..... رویکرد تفسیر..... ۳-۴
- ۳۱۷..... روش..... ۳-۵
- ۳۱۸..... روش فیضی و نظری..... ۳-۵-۱
- ۳۱۸..... میزان بهره‌مندی از منابع چهارگانه تفسیر..... ۳-۵-۲
- ۳۲۰..... تفسیر ظاهری..... ۳-۵-۳
- ۳۲۰..... روش تأویلی..... ۳-۵-۴
- ۳۲۰..... تفسیر ظاهری و باطنی..... ۳-۵-۴-۱
- ۳۲۱..... تأویلات مطلوب..... ۳-۵-۴-۲
- ۳۲۲..... تأویلات غیرمطلوب..... ۳-۵-۴-۳
- ۳۲۲..... اسلوب..... ۳-۶
- ۳۲۳..... مصادر تفسیر..... ۳-۷
- ۳۲۵..... جمع‌بندی و نتیجه‌گیری بخش دوم.....
- ۳۲۹..... بخش سوم: ویژگی‌های تفسیر عرفانی مطلوب.....
- ۳۳۳..... فصل اول: مبانی تفسیر عرفانی مطلوب.....
- ۳۳۴..... ۱. مبانی فلسفه علمی تفسیر عرفانی.....
- ۳۳۵..... ۱-۱. بررسی مشروعیت تفسیر عرفانی.....
- ۳۳۵..... ۱-۱-۱. اصالت تفسیر عرفانی.....
- ۳۳۷..... ۱-۱-۲. استدلال‌پذیر بودن یافته‌ها در تفسیر عرفانی.....
- ۳۳۹..... ۱-۱-۳. لزوم ارتباط تفسیر عرفانی با ظواهر قرآنی.....
- ۳۴۰..... ۱-۱-۴. معصومان علیهم‌السلام و نکوهش تفسیر عرفانی.....

- ۳۴۱..... ۱-۱-۵. ابتدای عرفان بر وحدت وجود و همه‌خدایی.....
- ۳۴۳..... ۱-۱-۶. ابتدای عرفان بر حذف شریعت هنگام وصول به حقیقت.....
- ۳۴۶..... ۱-۲. ضرورت تفسیر عرفانی.....
- ۳۴۶..... ۱-۲-۱. بطون قرآنی و تناسب آن با تفسیر عرفانی.....
- ۳۴۸..... ۱-۲-۲. تناسب تفسیر عرفانی با حقیقت ماورایی قرآن.....
- ۳۵۰..... ۱-۲-۳. طرح اعجاز معارف عرفانی در تفسیر عرفانی.....
- ۳۵۱..... ۱-۲-۴. درک صحیح و عمیق برخی آیات تنها با تفسیر عرفانی.....
- ۳۵۲..... ۱-۲-۴-۱. دسته اول: آیات مرتبط با ظهور حق.....
- ۳۵۲..... ۱-۲-۴-۲. دسته دوم: آیات و روایات ناظر به وحدت حق.....
- ۳۵۳..... ۱-۲-۴-۳. دسته سوم: آیات ناظر به قرب حق.....
- ۳۵۴..... ۱-۲-۴-۴. دسته چهارم: آیات و روایات توحید افعالی.....
- ۳۵۴..... ۱-۲-۵. ارزش معرفتی یافته‌ها در تفسیر عرفانی.....
- ۳۵۵..... ۱-۲-۶. نسبت‌سنجی آیات و روایات در سطوح معنایی و روش فهم.....
- ۳۵۵..... ۲. مبانی مشترک تفاسیر عرفانی.....
- ۳۵۶..... ۲-۱. مبانی هستی‌شناختی.....
- ۳۵۶..... ۲-۱-۱. ظاهر و باطن داشتن عالم هستی و همه موجودات از جمله قرآن.....
- ۳۵۷..... ۲-۱-۲. تعامل کتاب تکوین و کتاب تدوین.....
- ۳۵۸..... ۲-۲. مبانی معرفت‌شناختی.....
- ۳۵۸..... ۲-۲-۱. امکان فهم سطوح بالای قرآن با شهود عرفانی.....
- ۳۵۹..... ۲-۲-۲. معرفت‌شهودی قرآن محصول صفای باطن.....
- ۳۶۱..... ۲-۳. مبانی زبان‌شناختی.....
- ۳۶۱..... ۲-۳-۱. زبان رمز و اشاره.....
- ۳۶۲..... ۲-۳-۲. زبان توحیدی.....
- ۳۶۵..... فصل دوم: روش و قواعد تفسیر عرفانی مطلوب.....
- ۳۶۶..... ۱. شیوه تفسیر عرفانی و اقسام آن.....
- ۳۶۶..... ۱-۱. تفسیر صوفی نظری و تفسیر صوفی فیضی یا اشاری.....

- ۱-۲. تفسیر سلوکی و تفسیر نظری..... ۳۶۸
- ۱-۳. تقسیم بر اساس شهودات خود و تفسیر بر اساس شهودات دیگران..... ۳۶۸
- ۱-۴. تقسیم بر اساس نسبت تفاسیر با ظاهر قرآن..... ۳۶۸
- ۱-۴-۱. موافق با ظاهر و دارای شاهی از کتاب یا سنت..... ۳۶۹
- ۱-۴-۲. موافق ظاهر با ادعای کشف..... ۳۶۹
- ۱-۴-۳. موافق ظاهر بدون بیان شاهد..... ۳۷۰
- ۱-۴-۴. نه موافق و نه مخالف ظاهر؛ اما دارای شاهد..... ۳۷۱
- ۱-۴-۵. نه موافق و نه مخالف: همراه با ادعای کشف..... ۳۷۱
- ۱-۴-۶. نه موافق ظاهر، نه مخالف آن و نه دارای شاهد..... ۳۷۲
- ۱-۴-۷. مخالف ظاهر، اما با دلیلی از کتاب یا سنت..... ۳۷۲
- ۱-۴-۸. مخالف ظاهر با ادعای کشف..... ۳۷۳
- ۱-۴-۹. تفسیر مخالف ظاهر و بدون شاهد..... ۳۷۳
۲. قاعده روح معنا..... ۳۷۴
- ۲-۱. بررسی قاعده روح معنا بر اساس ادعای وضع حقیقی و نقد آن..... ۳۷۹
- ۲-۱-۱. تعریف قاعده..... ۳۸۰
- ۲-۱-۲. مبنای قاعده..... ۳۸۰
- ۲-۱-۳. دلایل قاعده..... ۳۸۱
- نقد و بررسی..... ۳۸۱
- ۲-۱-۴. تقریرهای مختلف از قاعده..... ۳۸۲
- ۲-۱-۵. نقد و بررسی وضع الفاظ برای روح معانی..... ۳۸۴
- ۲-۱-۵-۱. نقد سید مصطفی خمینی بر وضع لفظ برای روح معنا..... ۳۸۴
- ۲-۱-۵-۱-۱. تحلیل نداشتن در وضع..... ۳۸۵
- ۲-۱-۵-۱-۲. درآمیختگی عرف و عرفان..... ۳۸۵
- ۲-۱-۵-۱-۳. خطور نکردن معنا به ذهن واضع..... ۳۸۶
- ۲-۱-۵-۲. نقد وجود علائم وضع حقیقی در وضع لفظ برای روح معنا..... ۳۸۷
- ۲-۱-۵-۲-۱. تصریح واضع..... ۳۸۷

- ۲-۲-۵-۱-۲. تبادر ۳۸۸
- ۲-۲-۵-۱-۲. عدم صحت سلب و صحت سلب ۳۸۹
- ۲-۲-۵-۱-۲. اطراد ۳۸۹
- ۲-۲. قاعده روح معنا بر اساس نظر نگارنده (محوریت حقیقت هدف) ۳۹۰
- ۲-۲-۱. تعریف قاعده ۳۹۰
- ۲-۲-۲. مراتب روح معنا ۳۹۰
- ۲-۲-۳. مبنای قاعده ۳۹۲
- ۲-۲-۴. دلیل قاعده ۳۹۲
- ۲-۲-۵. قلمرو قاعده روح معنا ۳۹۴
- ۲-۲-۶. معیار و شرایط بهره‌برداری از قاعده روح معنا در برداشت‌های عرفانی ۳۹۵
- ۲-۲-۶-۱. ضرورت رابطه روح معنا با ظاهر الفاظ و پیامدهای عدم توجه به آن ۳۹۵
- ۲-۲-۶-۲. وحدت موضوع معنای ظاهر و روح معنا ۳۹۷
- ۲-۲-۶-۳. همسویی ظاهر و روح معنا در هدف ۳۹۸
- ۲-۲-۶-۴. ضرورت هماهنگی میان روح معنا و سباق آیات ۳۹۸
- ۲-۲-۶-۵. امکان جایگزینی روح معنا به جای لفظ ظاهر یا معنای ظاهر ۳۹۹
- ۲-۲-۶-۶. عدم مخالفت با آیات دیگر و مبانی و اصول اسلامی ۴۰۰
- ۲-۲-۷. چگونگی دستیابی به روح معنا ۴۰۰
- ۲-۲-۷-۱. تدبر عمیق ۴۰۰
- ۲-۲-۷-۲. سیر و سلوک باطنی ۴۰۱
- ۲-۲-۷-۳. بیان معصومین علیهم‌السلام ۴۰۱
- ۲-۲-۸. اهمیت و کاربرد قاعده روح معنا ۴۰۱
۳. قواعد تفسیری دیگر ۴۰۳
- ۳-۱. عرصه ادبی ۴۰۳
- ۳-۲. در عرصه قرآن ۴۰۴
- ۳-۲-۱. قرآن متصل ۴۰۴

- ۴۰۵.....قرائن منفصل.....۳-۲-۲
- ۴۰۶.....در عرصه قواعد مرتبط به دلالت‌های غیرمطابقی.....۳-۳
- ۴۰۷.....در عرصه لزوم علم یا علمی بودن مستندات تفسیر.....۳-۴
- ۴۰۹.....**فصل سوم: رویکرد، اسلوب و مصادر تفسیر عرفانی مطلوب**.....۳-۴
- ۴۰۹.....۱. رویکرد تفسیر عرفانی مطلوب.....۳-۴
- ۴۱۰.....۲. اسلوب تفسیر عرفانی مطلوب.....۳-۴
- ۴۱۰.....۳. مصادر تفسیر عرفانی مطلوب.....۳-۴
- ۴۱۳.....**فصل چهارم: نمونه‌ای از تفسیر عرفانی مطلوب**.....۳-۴
- ۴۱۳.....هدف‌محوری سوره سجده.....۳-۴
- ۴۱۵.....آیه ۱: «الم».....۳-۴
- ۴۱۶.....برداشت‌های عرفانی.....۳-۴
- ۴۱۶.....۱. برداشت‌های عرفانی مطلوب.....۳-۴
- ۴۱۶.....ارتباط حروف مقطعه با محتوای سوره و توجه به روایات.....۳-۴
- ۴۱۷.....۲. برداشت‌های عرفانی غیرمطلوب.....۳-۴
- ۴۱۹.....آیه ۲: «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ».....۳-۴
- ۴۲۰.....برداشت‌های عرفانی.....۳-۴
- ۴۲۰.....۱. برداشت‌های مطلوب.....۳-۴
- ۴۲۰.....۱-۱. اشاره به برنامه تزکیه قرآنی.....۳-۴
- ۴۲۰.....۱-۲. اشاره به جایگاه حقیقت قرآن.....۳-۴
- ۴۲۱.....۱-۳. تنزیل قرآن به نحو تجلی است، نه تجافی.....۳-۴
- ۴۲۱.....۱-۴. عالم‌بودن هر موجود و سببیت آن برای علم به حق.....۳-۴
- ۴۲۲.....۱-۵. نیاز همگان به هدایت ربوبی قرآنی.....۳-۴
- ۴۲۲.....۲. برداشت‌های غیرمطلوب.....۳-۴
- ۴۲۴.....آیه ۳: «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ...».....۳-۴
- ۴۲۵.....برداشت‌های عرفانی.....۳-۴
- ۴۲۵.....۱. برداشت‌های مطلوب.....۳-۴

- ۱-۱. خیر محض بودن قرآن به سبب خیر محض بودن خدا ۴۲۵
- ۱-۲. افترا بودن هر ادعای ناروا ۴۲۵
- ۱-۳. شمول انذار قرآنی برای مؤمنان ۴۲۶
۲. برداشت‌های غیرمطلوب ۴۲۶
- آیه ۴: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا...» ۴۲۷
۲. برداشت‌های عرفانی ۴۲۹
۱. برداشت‌های مطلوب ۴۲۹
- ۱-۱. منظور از آسمان‌ها و زمین مجموع عالم ماده ۴۲۹
- ۱-۲. حمل الذی خلق بر الله حمل اولی ذاتی ۴۳۰
- ۱-۳. استوای خدا بر عرش و عالم به مثابه استیلای روح بر بدن ۴۳۱
- ۱-۴. استیلای بر عرش به معنای استیلای رحمت رحمانی ۴۳۱
- ۱-۵. شفیع بودن خدا به معنای ایجاد اسباب تکوینی در کنار هم ۴۳۲
- ۱-۶. «تذکر»، یعنی مشاهده خدای خدا در همه جا ۴۳۳
۲. برداشت‌های غیرمطلوب ۴۳۴
- ۲-۱. خلقت در شش روز ۴۳۴
- ۲-۲. کلام سلطان علی شاه در بیان السعادة ۴۳۵
- آیات ۵-۶: «يَذَّبِرُ الْأَمْزَرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَيْهِ...» ۴۳۶
۲. برداشت‌های عرفانی ۴۳۸
۱. برداشت‌های مطلوب ۴۳۸
- ۱-۱. «امر» در جمله «يَذَّبِرُ الْأَمْزَرَ» اشاره به وجود فعلی و مشیت الهی ۴۳۸
- ۱-۲. مراد از سماء، مقام قربی است ۴۳۹
- ۱-۳. اشاره آیه به قوس نزول و صعود و دایره وجود ۴۳۹
- ۱-۴. اشاره آیه به نسبیّت زمان ۴۴۱
- ۱-۵. علم تفصیلی و بی‌انتهای حق ۴۴۲
۲. برداشت‌های غیرمطلوب ۴۴۳
- آیات ۷-۹: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ» ۴۴۴

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مترقی اسلام، به عنوان معارف نجات‌بخش، در عرصهٔ حیات انسان معاصر ظاهر گردید. تجدید حیات اسلام، از مویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان شد، از دیگر سو باعث نمایان شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب بشرساخته و نظام‌های مبتنی بر آنها در میان دیگر ملل گشت.

بایستگی بسط تحقیق و مطالعهٔ متقن و منسجم، نظریه‌پردازی و نوآوری در زمینهٔ مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعهٔ فکری»، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی‌بخش و نیز لزوم آسیب‌شناسی فرهنگ ملی، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی آن و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود. به اقتضای ضرورت‌های پیش‌گفته، حسب الامر رهبر فرهیختهٔ انقلاب اسلامی آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش و تدبیر آیت‌الله علی‌اکبر رشاد، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشهٔ اسلامی» به عنوان نهادی علمی- فکری، دانشگاهی- حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیت حقوقی مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکدهٔ «حکمت و دین‌پژوهی»،

«نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف مذکور در اساسنامه مصوب خود، فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی که مشتمل بر هفت گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی و علوم‌شناختی»، «قرآن‌پژوهی»، «علوم انسانی قرآنی»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان و معنویت» و «منطق فهم دین» است، به منظور تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌نماید:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛

۲. تبیین و سامان‌دهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛

۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛

۴. پاسخ به شبهات القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛

۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه

دینی.

در راستای تحقق اهداف فوق، هر یک از گروه‌ها، پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه پیش‌طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی خود یا محققان عرصه دین‌پژوهی واگذار نموده و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، آن را به چاپ و نشر می‌رسانند.

در این میان، گروه قرآن‌پژوهی در راستای تأمین اهداف فوق در سال ۱۳۷۸ تأسیس و به صورت مشخص وظایف زیر را در دستور کار خود قرار داد:

۱. نظریه‌پردازی، نوآوری، توسعه، تعمیق و تولید علوم قرآنی و تفسیری؛

۲. مشارکت در طراحی و نظام‌سازی قرآن و تفسیری در عرصه

سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، امنیتی، تربیتی و فرهنگی؛

۳. تأمین نیازهای تخصصی- کاربردی در تراز نظام و رهبری با مدیریت

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در عرصه قرآن و تفسیر؛

۴. تربیت صاحب‌نظران متعهد و متمحص، کارا و زمان‌آگاه در زمینه

مطالعات قرآنی و تفسیری؛

۵. بازشناسی، نقادی، بازپیرایی موارث معرفتی بازمانده از سلف صالح در حوزه مطالعات قرآن و تفسیر.

یکی از حوزه‌های معرفتی مورد اهتمام خاص در پژوهشگاه، خاصه در گروه‌های پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، پژوهش‌های قرآنی به‌ویژه آموزه‌های عرفانی قرآن بر اساس مبانی و قواعد تفسیری است.

در این راستا، پژوهش حاضر با عنوان «تفاسیر عرفانی، بررسی و نقد» انجام یافته است. تفسیر عرفانی در صدد پیوند معانی آیات با توحید، یعنی همان هدف عالی قرآن با روش‌های تأویلی و تبیین بطون و سطوح معنایی عمیق آیات است. محصول این گرایش تفسیری کهن، وجود تفاسیر گران‌سنگ عرفانی شیعی و سنی است؛ این تفاسیر علی‌رغم محاسن فراوان، گاهی دارای نواقص مبنايي و بنايي نیز هستند و به سبب عدم تحقیق کافی و روشمند در این عرصه، از آغاز پیدایش تا کنون، بر سر اعتبار این نوع تفاسیر، مجادلات فراوان درگرفته است و در داوری بر سر آنها، با افراط و تفریط و تکفیر و تحسین مواجه بوده و هستیم؛ از این رو بایسته است این تفاسیر بر اساس مبانی قرآنی و قواعد تفسیری و استنباطی بررسی و ارزیابی گردند و با عنایت به قواعد مربوطه، میزان انطباق و عدم انطباقشان با تفسیر عرفانی مطلوب روشن گردد و این همان هدفی است که نوشته حاضر در راستای تحقق آن تحریر یافته است.

تمحص نویسنده با موضوع این نوشته، ارتباط وثیقی دارد و با گروه مربوطه نیز همساز است؛ چراکه یکی از عنوان‌های موجود در ساختار گروه قرآن‌پژوهی، گرایش تفسیر عرفانی است.

نگاهی گذرا بر آثار و آرای نویسنده کتاب نشان می‌دهد زمینه‌های مطالعاتی ایشان در عرصه‌های قرآن‌پژوهی، از گوناگونی برخوردار بوده است مانند: ۱. قرآن‌شناخت؛ ۲. تفسیر مختصر قرآن کریم؛ ۳. مناہج تفسیری شیعه و سنی؛ ۴. مبانی قرآنی علوم انسانی اسلامی و موارد دیگر.

تحقیق پیش رو در سه بخش خلاصه شده است: در بخش اول، مباحث

مقدماتی طرح شده و در بخش دوم، تحت عنوان «بررسی مهم‌ترین تفاسیر عرفانی موجود»، ده تفسیر عرفانی مهم در چهار فصل از نظر مبانی، روش، رویکرد، منابع و اسلوب بررسی و نقد گردیده و در بخش آخر، «ویژگی‌های تفسیر عرفانی مطلوب» طی سه فصل مبانی، روش، رویکرد، اسلوب و مصادر تفسیر عرفانی مطلوب، تبیین شده و در فصل چهارم، نمونه‌ای از تفسیر عرفانی مطلوب آمده است.

در پایان، از محقق محترم حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی اسدی‌نسب و همچنین ارزیابان محترم حجت‌الاسلام والمسلمین علی فضلی و حجت‌الاسلام والمسلمین محمد عابدی و اشراف حجت‌الاسلام والمسلمین محمد عرب‌صالحی و همه اعضای محترم شورای علمی گروه قرآن‌پژوهی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، قدردانی نموده و توفیقاتشان را از خدای سبحان خواستاریم.

در خاتمه، امیدواریم خوانندگان فرهیخته این کتاب، با ارائه نظرهای ارزنده خود، ضمن کمک به تکمیل این تحقیق ارزشمند، ما را در ارائه آثار برتر دیگر یاری فرمایند.

گروه قرآن‌پژوهی

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی